

Tisztálkodás a fürdőszobában. A testi higiénia változásai a 19. században.

Bevezető

A tisztálkodás intim, elzárt körülmények között történik korunkban, eredménye a tisztaság, igényes külső, ami a külvilág számára hordoz üzenetet rólunk.¹ A civilizált életforma egyik eleme, hogy tiszta, igényes legyen az ember megjelenése, ami a higiénikus életvitelére utal, és ezzel ne lógjon ki a társadalmi elvárások sorából, és ne legyen megbélyegezve igénytelenséggel. A tisztaságról a magyar nyelv értelmező szótára kétféle értelmezést tár elénk. Az egyik egy fizikai állapot, tulajdonság szerinti megközelítés, amely így definiálja: „Testi tisztaság; az arc, a bőr, a test tisztasága; a fal, a lakás, az utca tisztasága; a bor, a levegő tisztasága.” A másik magyarázat átvitt értelemben így határozza meg a másodlagos jelentést: „Személy v. közösség gondolkodásában, felfogásában, magatartásában, cselekedeteiben> ártatlanság, becsületesség.”² A tisztaság fogalma egyértelműen pozitív jelzőket tömörít magába, mint egészség, szépség, ápoltság.

A társadalomban végbemenő folyamatok önmagukban nehezen értelmezhetők, azonban a társadalmi, a természeti vagy az épített környezet bevonásával az összefüggések szembetűnővé válnak. A történeti ökológia és a környezettörténet új megközelítést ad a társadalmi folyamatok megértéséhez. A környezet alakítása, annak miértje és mikéntje mindig összefügg az aktuális társadalmi változásokkal, szemléletekkel, és mindig egy probléma megoldásaként jön létre. A környezettörténet fontos irodalmi közé tartozik az R. Várkonyi Ágnes és Kósa László által szerkesztett kötet, amely ezt a szemléletmódot mutatja be a természeti és az épített környezetre vonatkoztatva egyaránt.³ Újabb irodalma jelent meg a témának 2022-ben, Előre a múltba. Tér-Idő-Történelem címmel, amely követi a környezettörténet lefektetett alapjait, és a körbejárt kérdéseket a környezetre gyakorolt hatáson keresztül vizsgálják a szerzők.⁴

A közvetlen környezet - melyben a 19. század embere egyre több időt tölt - az otthon. Az otthonnal megjelent a privát szféra, ahol a mindennapok folyamán a család tagjai vannak jelen és jelentős időt töltenek benne. Ennek függvényében megjelennek addig ismeretlen igények az otthon kényelmének megteremtése, valamint a privát szféra kibővítése érdekében.

¹ Juhász Katalin: Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században. Timp Kiadó, Bp. 2006. 214. (továbbiakban: Juhász, 2006.)

² <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-magyar-nyelv-ertelmezo-szotara-1BE8B/t-4D5B8/tisztasag-4F5B2/>

³ R. Várkonyi Ágnes – Kósa László (szerk.): Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Budapest, 1993.

⁴ Várkonyi Gábor – Bottlik Zsolt (szerk.): Előre a múltba. Tér-Idő-Történelem. 2022, Budapest.

A közös használatú helységek többé már nem komfortosak a városi polgárság számára, és a tudománynak köszönhetően magasabb elvárások születnek a higiénia területén. Ennek eredményeképpen az illemhely bekerül a lakásba, és külön helyiségként megjelenik a fürdőszoba.

A higiéniai fejlődés első lépései állami kezdeményezés következtében jöttek létre, majd ezeket elsőként a progresszív polgárság veszi át. A közegészségügy létrejötte segítette az orvosok eljutását a Magyar Királyság távoli területeire, és ezzel a tudományos igényű orvoslás tovább terjeszkedhet a városokból. Az egészségügy mellett az egyéni felelősség is jelen volt az egészség megőrzésében, erre a korszak járványai is felhívták a figyelmet. Az egészségügyi katasztrófák árnyékában folyamatosan bővülő tisztálkodási rendszer kezdett kialakulni, a testfelület kisebb egységeinek időszakos tisztításától a polgári társadalom egy évszázad alatt eljutott a rendszeres, teljes testre kiterjedő mosdásig. A század végére a higiéniát, mint önálló diszciplínát emlegeti az orvostudományon belül Dr. Zeichmeister, budapesti orvos a Gyógyászat című folyóiratban megjelent cikkében, amely jól mutatja azt, hogy az elmélet átkerült a gyakorlatba, akkor is, ha ez csak a társadalom egy kis részének gyakorlatát jelenti.⁵

A higiénia egyre növekvő igényeket támaszt a kor embere elé, akinek amennyiben a társadalom által elfogadott normarendszerben él mindent megtesz azért, hogy kövesse ezeket a változásokat. A differenciált társadalom társadalmi csoportjai különböző higiénias követelményeknek felelnek meg, minél alacsonyabb rangú, minél szegényebb csoportról beszélünk annál kevésbé jutnak el az újítások, és annál kevésbé épülnek be az új szokások a tradíciók mellé.

A 19. század mindössze a folyamat legelejét jelentette, hiszen még 1905-ben is Budapesten ezer lakásból mindössze negyvenhatban volt fürdőszoba.⁶ A korszak kiindulópontja egy hatalmas egészségügyi és társadalmi fejlődésnek. A társadalom és a társadalmi problémák megfigyelése a művelődéstörténet, és életmódtörténet feladata. A tisztálkodás kultúra feltárása lehetőséget ad a társadalom életmódjában bekövetkező változások bemutatására. Jelen dolgozat célja bemutatni a 19. századi tisztálkodás kialakulásának folyamatait, amelyek a változatos körülményeknek köszönhetően társadalmi problémákat is felvetnek.

⁵ Gyógyászat, 1884. (24. évf. 52. szám) 37. o

⁶ Juhász, 2006. 47.

A 19. század lakhatási problémái

Az urbanizálódó társadalom lélekszáma folyamatosan növekedett a 19. század folyamán, így a hiányos városi infrastruktúra, a lakáshiány megoldásra váró problémaként jelent meg a városvezetés számára. A modern infrastruktúra kiépülésének egyik indikátora volt az otthon és a munkahely különválása, amely egyre jellemzőbbé vált a század elején.⁷ A növekvő Pestnek szüksége volt a városfalakon túli területek beépítésére is. Ennek tervezetét, József nádor megbízásából Hild János 1805-ben készítette el. A városrendezési terv első változatát Schilson János kamarai adminisztrátor készítette. Az ő tervei a Dunától a mai Arany János utca és Nádor utca vonaláig tartottak.⁸ Ezt Hild János egészen a Duna partjáig kiterjesztette, kibővítvé az úgynevezett „Újvárossal” – a mai Lipótváros –, valamint az akkori külvárosok (Terézváros, Józsefváros és Ferencváros) területével.⁹ Az új városrészekben a telkek parcelláit már 1789-ben telekaukción licitre bocsátották, és ahogy a város határa fokozatosan kitolódott, úgy lettek egyre értékesebbek ezek a parcellák.¹⁰ Amíg a Belváros valamint a Lipótváros beépített területeinek nagy részén emeletes házakat emeltek, addig Buda nagyrészen, valamint az ekkor épülő „Újváros” területén kicsi, földszintes házak épültek.¹¹

A lakásprobléma elsősorban a külvárosokban élő napszámosokat, fuvarosokat, kiskereskedőket érintette, ők ugyanis egyre növekvő számban béreltek lakóhelyiségeket. A növekvő építkezési kedv hátterében azonban mégsem ez, sokkal inkább a profitszerzés lehetősége állt. A befektetők számára a bérházépítés jelentős bevételi forrást jelentett.¹² Az építtetők között arisztokraták, például Széchenyi István is, hivatalnokok és kereskedők is voltak, de építettek bérházakat pénz-, és nyugdíjintézetek, biztosítótársaságok is.¹³ Az arisztokrácia tagjai, gazdag iparosok és bankárok a Nagykörút mentén bérpalotákat, a kisiparosok, kereskedők pedig az új városrészekben, a Terézváros, a Ferencváros, valamint a Józsefváros területén bérházakat emeltettek.¹⁴ Annak ellenére, hogy a Lipótváros kiépítése már a 18. században elkezdődött, dinamikus fejlődésnek ez a városrész csak a következő század

⁷ Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században. Történelmi Szemle, 2004. (27. évf. 1-2. 123-144.) 124. (továbbiakban: Hanák, 2004.)

⁸ Gottdank Tibor: Dinasztiák: a Hildek, építészetünk klasszikusai. Építészfórum, 2021.06.13.

⁹ Körner Zsuzsa: A budapesti bérházépítés aranykora. Budapest, 2015. 11. (továbbiakban: Körner, 2015.)

¹⁰ Körner, 2015. 12.

¹¹ Faragó Tamás: A múlt és számok. Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18-20. században. Budapest, 2008. 247. (továbbiakban: Faragó, 2008.)

¹² Körner, 2015. 7

¹⁴ Körner, 2015. 9-15.

elején indult. A bérházak befektetői között tisztségviselők, értelmiségiek, német és görög kereskedők voltak, később pedig a zsidó nagypolgárság, és az arisztokrácia is.¹⁵

A lakástípusokat, funkciójuk szerint Faragó Tamás történeti demográfus három csoportba osztotta. Az első csoportba az előkelő elit palotái tartoztak, ahol a személyzet számára is lakhatást biztosítottak, a második csoportba a családi házak, amelyekben a tulajdonos lakott a családjával, a harmadikba pedig a bérházak.¹⁶

A bérházak a lakások új típusát jelentették. A tulajdonosok elsősorban befektetésük megtérülését és bevételt, hozamot reméltek belőlük, elsődleges céljuk így nem a lakásínség enyhítése volt. A 19. században a bérházak már a városok, főleg Budapest elidegeníthetetlen részét képezték. Két típusát Hanák Péter, a dualista korszak lakáskultúrájával is foglalkozó eszme- és művelődéstörténész különítette el. Az egyik típus az ún. „úri” bérház vagy bérpalota, amely tágasabb, gyakran egy korábban épült barokk palota kibővített, felújított változata volt. A másik típus pedig az ún. bérkaszárnya, avagy tömeglakóház. Ezek általában egy udvart vettek körül, ezért Großwohnhof néven voltak ismertek, először a monarchia nyugati városaiban majd, a század második felében, már az egész birodalomban.¹⁷ Az épület lehetett földszintes vagy több emeletes is, a benne lévő lakások száma 10-től akár 50-ig is terjedhetett. A bérházakban különböző társadalmi csoportok éltek egymás mellett, lakott itt együtt nagypolgár és munkás is. Ez az eddigi lakástípusok esetében ritkán fordult elő.¹⁸ A bérházakban a lakások reprezentálták lakóik társadalmi helyzetét. A jómódú tulajdonos vagy a tehetősebb bérlő lakott a magasabb szociális státuszt képviselő utcafronti lakásban. A többi, szerényebb vagyoni helyzetben lévő, vagy szegényebb bérlő számára a kevésbé jó fekvésű, kisebb, a szuterén-, illetve a padlásszinten épített lakások álltak rendelkezésre, amelyek alacsonyabb bérért voltak elérhetőek.

A 19. század végére a bérházépítések megszorodtak. Az építtetők célja a telek maximálisan költséghatékony kihasználása volt. Ezért a budapesti bérházak el is tértek a nyugat-európai nagyvárosok bérházaitól, takarékoskodás céljából gyakran rossz minőségű, olcsó anyagokból épültek, és a lakások is kisebb méretűek voltak.¹⁹ A lakások egyetlen fölépcsőről vagy udvari körfolyosóról voltak megközelíthetőek, ablakaik a belső udvarra néztek.²⁰ A belső terek egymásból nyíltak, így spórolva a hellyel. Emeletenként, a lakásokon

¹⁵ Hanák Péter, 2004. 124.

¹⁶ Faragó, 2008. 248.

¹⁷ Hanák, 2004. 126.

¹⁸ TakácsAnett: Higiéniai és tisztálkodási szokások változása 1850-1920 között Magyarországon, különös tekintettel Budapestre. Budapest, 2014. 83. (továbbiakban: Takács, 2014.)

¹⁹ Faragó, 2008. 249.

²⁰ Faragó, 2008. 248.

kívül volt a közös használatú illemhely, külön fürdőszoba sok esetben nem is épült. A lakás reprezentatív funkciója elveszett, kis mérete miatt munkavégzésre sem volt alkalmas, a meghitt, privát családi élet helyszínévé vált.²¹

A lakhatás kérdése társadalmi szempontból egyáltalán nem volt ideális. A lakásokban átlagosan 3-6 szobát építettek ki, azonban a felmérések szerint ezekbe gyakran kamrákat, konyhát, pincehelységet is beleszámították, amelyek nagyon rossz lakóhely kialakítására voltak csak alkalmasak. A cselédeknek és a munkásoknak fenntartott, legfeljebb konyhával ellátott szállásokon pedig átlagosan hat ember élt együtt. Az emberek jelentős része nem tudta megfizetni egy önálló lakás bérleti díját, így szobát, vagy csak egy fekhelyet, ágyat béreltek (ágyrajárók), de sokan a munkahelyükön kialakított silány fekvőhelyen voltak kénytelenek meghúzni magukat.²² A fénytelen, levegőtlen szükséglakások lakóinak egészségi állapota a nem kielégítő minőségű étkezés, a túlhajszotság miatt rendkívül rossz volt, a közegészségügy pedig még csak ekkor kezdett kiépülni.

Közegészségügy a Habsburg Birodalomban, majd az Osztrák-Magyar Monarchiában

A közegészségügy kialakulása a 18. századi felvilágosodás egyik eredménye. Az egyén egészségének megőrzése, ápolása már az ókori orvostudomány számára is fontos cél volt. A járványok idején pedig minden korszakban tettek lépéseket a betegség megfékezésére (karantén, vesztégzár). Ezek az intézkedések nevezhetők az első közegészségügyi rendelkezéseknek.

A Habsburg Birodalom járványügyi rendelkezései korszerűek, és eredményesek is voltak. Alsó-Ausztria a pestis járványok ellen már a 17. században felállított egy Közegészségügyi Bizottságot, amely később segítséget nyújtott a Magyar Királyság területén a pestis visszaszorításában. 1738-ban a pestis járvány kitörésekor, a Helytartótanács létrehozta a Commissio Sanitatis nevű bizottságot, amely megoldási javaslatokkal szolgálhatott a közegészségügyi krízisekre. A járvány után, 1753-ban Mária Terézia a Közegészségügyi Bizottságot Udvari Egészségügyi Bizottságnak nevezte át, amelynek hatásköre már kiterjedt a Magyar Királyság területére is.²³ Ezt követte 1770-ben a Generale Normativum in Re Sanitatis, amely a Habsburg Birodalomban használt egészségügyi rendelet átdolgozása volt. Ezzel

²¹ Hanák 2004. 126.

²² Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle, 1962. (5.évf.2. 210-245.) 212.

²³ BalázsPéter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. Budapest, 2007. 165. (továbbiakban: Balázs, 2007.)

létrejött az első állandó magyarországi egészségügyi bizottság. A jogszabály tartalmazta a gyógyítók, az orvosok és a bábák jogállásának összegzését, az egészségügyi bizottságok szervezeteit, működését írta le, valamint fontos járványügyi intézkedéseket rögzített.²⁴

II. József uralkodása alatt Joseph Sonnenfels az orvosi hivatalok, a kórházak, az árvaházak létrehozását szorgalmazta az állam-, és a közbiztonság érdekében. A Habsburg Birodalom térségében nagy előrelépést hozott az orvostudomány számára Gerhart von Swieten orvosképzési reformja is. Hasonlóan nagy változást hozott Johann Peter Frank, bécsi kórház igazgató és belgyógyász, aki megteremtette a közegészségtan fogalmát. A fogalom elválasztotta a törvényszéki orvost a közegészségtantól, a beteget helyezve középpontba, a betegség helyett. Tudományos munkáiban rávilágított arra, hogy a betegségek, a járványok kialakulása az életmóddal van összefüggésben. A legfőbb probléma, hogy a társadalom jelentős része nyomorban élt. Az általános nyomor és ennek egészségügyi következményei leküzdését az állam feladatának tekintette, cselekvésre sarkallta ezzel Európa országait.²⁵

Az 1831-es kolera járvány, és későbbi hullámainak hatására 1848-ban egészségügyi reformjavaslatok születtek a Magyar Királyság orvosaitól. Általános probléma volt az utcák tisztántartása, a csatornázottság hiánya. A csecsemő-, és gyermekhalandóság problémája is egyre égetőbb kérdés volt a társadalom számára. A szabadságharc után a bécsi belügyminisztérium a birodalomban bevett korszerű közegészségügyi irányelveket érvényesített a Magyar Királyság területén. Ezek közé tartozott a kórházi előírások egységesítése, a lakosságarányos orvosi ellátóhálózat létrehozása.²⁶

A legjelentősebb intézkedés, már a kiegyezést követően, az 1876. évi XIV. közegészségügyi törvény volt. A törvény első paragrafusában kimondta, hogy a közegészségügy az állami igazgatás köréhez tartozik. Tisztázta továbbá az orvosi, szülésznői hatáskört, és hangsúlyozza a képzettség fontosságát, a kuruzslást szigorúbb keretek közé szorította. A gyermekgondozást a szülő vagy gondviselő feladatának tekintette, azonban az iskolának is felelőssége van abba, hogy intézkedjen amennyiben betegség üti fel a fejét. A szoptatós dajkák munkakörülményeit is meghatározta. Ha például gyermeket vállal, köteles volt azt bejelenteni a község előljárójának, és egy gyermeket szoptathatott csak egyszerre. A törvény második felében foglalkozik a községek feladatköreivel. A községnek gondoskodnia kellett a vagyontalan és hátrányos helyzetű lakóiról. A község felügyelte az utcák tisztaságát, és az eladott élelmiszer megfelelő minőségét. A törvényhatósági jogú városok és a hatezer fő

²⁴ Balázs, 2007. 16

²⁵ Gortvay György: Az újkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Budapest, 1953. 102-103.

²⁶ Takács, 2014. 51.

feletti lakosság esetében a községek kötelesek voltak orvost tartani. Balesetek esetén mindenkit kötelezve volt a segítségnyújtásra, de egészségügyi oktatásban kellett részesíteni azokat, akik munkájuk következtében az átlagosnál több balesettel találkozhattak, például hajósok, mozdonyvezetők. Az építkezéseken, nagyobb vállalatoknál dolgozó munkások esetleges sérülésükért, megbetegedésükért a munkáltatónak kellett felelősséget vállalniuk, orvosi kezelésükről gondoskodniuk.²⁷ Ez, a törvényből kiemelt néhány részlet is jól mutatja, hogy az állam célja volt mindenre kiterjedően szabályozni a munkaköröket, a társadalom tagjainak felelősségvállalását egymás iránt, és a saját feladatkörét is kijelölte az állampolgárai egészsége érdekében. A gondoskodó állam eszménye született meg ebben a törvényben.

1876-os közegészségügyi törvény hiába volt korszerű és jelentős, a társadalom nagy része közömbös maradt. A közömbösségre válaszul az orvosok figyelemfelkeltő tevékenységeket folytattak, ilyen volt Markusovszky Lajos és Fodor József orvos kezdeményezése is. A két orvos 1885-ben javaslatot tett egy egészségügyi edukációs egyesület létrehozására. Az Országos Közegészségi Egyesület Trefort Ágoston elnökletével alakult meg 1886-ban. Az Egészség című folyóiratot a következő évtől kéthavonta jelentette meg az Egyesület.²⁸ Az orvostudomány kutatásainak, eredményeinek elérhető módon való közlése a társadalom olvasni tudó rétegének fontos edukációs alapot szolgáltatott. Ennek eredményeképpen a hétköznapi ember is közelebb érezhette magát a tudományhoz. A tudás birtokában már könnyebben terjedhetett a tudományos alapokon nyugvó orvoslás, amely a közegészségügy szervezeteinek elterjedését és társadalmi elfogadottságát eredményezte.

Kolera, mint a higiénias változások mozgatórugója

A kolerajárvány megjelenése gyors léptékváltást hozott az orvostudományban, és az egészségügyi ellátásban. A kolera már évszázadok óta jelenlévő, baktérium okozta betegség, azonban ekkora járvány formájában korábban nem jelent még meg.

Az Indiából származó vírus 1831-ben elérte Angliát és még ugyanebben az évben egész Európát, a Magyar Királyság területét is. Ezután több hullámban betegítette meg az embereket. John Snow angol orvos 1848-49-ben, a járvány második hulláma idején kezdett foglalkozni a

²⁷<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87600014.TV&targetdate=&printTitle=1876.+%C3%A9vi+XIV.+t%C3%B6rv%C3%A9nyek&referer=1000ev>

²⁸ GraczaTünde: Magyarország közegészségügyi állapota a korabeli magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratok tükrében. Pécs, 2010. 26.

betegséggel, és megállapította, hogy a közkutak szennyezett vize a járvány kiváltója.²⁹ Az ásott közkutak a technikai adottságok miatt csak a felszínhez közeli vizeket érték el, amelyek szennyezettek voltak és gyakran hordoztak kórokozókat. Az emberek többsége számára azonban csak ezek a vízelő helyek voltak elérhetők, így könnyedén alakultak ki járványok. Ezzel az elmélettel szemben állt Edmund Parkes londoni kórházi professzor, a miasma elmélet követője, aki szerint a betegség a levegőben terjedt. A betegség okát végül Robert Koch német orvos tisztázta, megállapítva, hogy egy baktérium a kórokozó.

A Magyar Királyság területén 1825-től az országos főorvos, Lenhossék Mihály felügyelte a járványhelyzet megoldását. A Helytartótanács intézkedései közé tartozott a hivatalok és az orvosok tájékoztatása a járványról az *Insruction für die Sanitätsbehörden...* című kiadványon keresztül 1831-ben. A kiadvány több nyelven is megjelent, felszólította az „egészségre ügyelő hivatalnokokat” és a „Pestismentő-Intézeteknél felügyelő személyeket”, mindent tegyenek meg a járvány megállítása érdekében.³⁰

A kolera gyógyításának sokféle módját közölték nyomtatásban, ily módon segítséget nyújtva az orvosoknak és a lakosságnak. A gyógymódokat galíciai orvosok tapasztalataira alapozták, és közéjük tartozott az érvágás, a pióca használata is. Gyógyszer receptet is közöltek, pálinka, borecet, mustármag liszt és fokhagyma elegyből.³¹ A hiedelmek és a tudatlanság eredményeként megjelentek azonban olyan elméletek is, amelyek azt állították, hogy a betegség a földből „kinyomuló villanyosság” eredménye, ezért egy quedlinburgi orvos tanácsára villámhárítót kell a test hátsó részéhez illeszteni prevenció gyanánt.³² Miskolc városában az 1872-73-as kolerajárvány elleni védekezés egyik eleme volt a trágyadombok felszámolása, az utcák megtisztítása a szeméttől és a kosztól. A fertőtlenítéshez vasgálicot alkalmaztak a közterületen a városi hatóságok, amely járványidőszakban nagyobb mennyiségben volt vásárolható a városban. A magánterületen a lakosság végezte el a fertőtlenítést, a vasgálic a szegényebbek számára ingyenes volt.³³ A vasgálic és a „Süvern féle keverék”³⁴ használatáról 1873-ban azt írja a sajtó, hogy csak a szagtalanítás miatt volt hasznos, fertőtlenítésre nem volt alkalmas, így hatástalannak bizonyult. A szerző kevesellte a kolera által sújtott államok

²⁹ Bergman, P Beverly: Commentary: Edmund Alexander Parkes, John Snow and the miasma controversy. *International Journal of Epidemiology*, 2013. (42.évf.6.sz. 1562-1566.)

³⁰ Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928. 14. (továbbiakban: Dr. Bálint Nagy, 1928.)

³¹ Dr. Bálint Nagy, 1928. 15.

³² *Hölgyfutár*, 1850. (1.évf. 53. sz.) 211.

³³ Bodovics Éva: Köztisztasági és közegészségi viszonyok Miskolcon a 19. század utolsó harmadában. *Korall*, 2021. (22. évf. 83.sz. 34-58.) 37-38. (továbbiakban: Bodovics, 2021.)

³⁴ égetetészből, szurokból, klórmagnéziumból, és vízből álló koncentrátum, amely a keverék mennyiségének százszorosát képes fertőtleníteni. (Atz Pallasz nagy lexikona)

intézkedéseit, igaztalannak tartotta, hogy a betegség a vízből származik. Javaslat a megoldásra az volt, hogy az egyének életmódját betegség előtt és közben meg kell figyelni, és az eredményeket összehasonlítva kidolgozni a védekezést.³⁵ Miskolcon kolerakórházakat hoztak létre a város határán túl, így elszeparálva a betegeket az egészséges városlakóktól.³⁶

A kolera kutatásával foglalkozó győri orvos Petz Lajos is kiemelte, hogy a betegség a szegényebb társadalmi osztály tagjait (például a napszámosokat, a gyári munkásokat, a kovácsokat) sújtotta, a jobb módú népességet szinte nem is betegítette meg.³⁷ A megbetegedések valódi oka tehát a rossz életkörülmények, a hiányos táplálkozás, az általános szegénység és a közutak használata volt.

Tisztálkodás

A tisztálkodási kultúra az évszázadok során sok változáson ment keresztül, egy adott régió higiéniai kultúráját befolyásolhatta a környezet, a vallás és a szokásrendszer is. A Magyar Királyság területén a sok természetes víz és a gyógyvizek hatására fejlett fürdőkultúra alakult ki. Ezt már Bíborbanszületett Konstantin is feljegyezte.³⁸

A 16-17. században, a fennmaradt források szerint, a nemesség tagjainál rendszeresen volt hordozható mosdótál, kastélyaikban mosdómedence.³⁹ A mindennapok részét képezte a rendszeres mosakodás, fürdés. A parasztság számára a tisztálkodás általában a természetes vizekben történt, de a jóleső nyári fürdőzések helyszínét is biztosították a folyók, az állóvizek. Rákóczi László, Wesselényi Ferenc és Esterházy Pál fennmaradt egodokumentumaiban, egymásnak címzett leveleiben is megjelenik a Dunajec és a Stubnya mint fürdőző, pihenő hely. Ezek arra világítanak rá, hogy a fürdőhelyek a társasági élet színtereit is jelentették.⁴⁰ A főurak nem csak mosakodtak, hanem a gyógyfürdőket is látogatták, az egyoldalú táplálkozástól és a sokszor megterhelő életmódtól meggyötört ízületeik betegségei révén fellépő fájdalmaik enyhítésére. A fürdőkben foglalkoztatták a balneariust, akinek feladatai közé tartozott a masszírozás, a köpölyözés és a fürdő kényelmének fenntartása is. A balnearius gyógyítással is foglalkozott, még a fürdőn kívül is, a környékbeli parasztság körében.⁴¹ A magyarországi hévizeket jól ismerték, a korszak legnépszerűbb fürdői közé Pöstyénfürdő, valamint Stubnya

³⁵ Ismeretlen szerző: A „kolera-infectio” kérdéséhez. Természet, 1873. (5.évf.21.sz.) 292-294.

³⁶ Bodovics, 2021. 37-38.

³⁷ Dr. Petz, Lajos: A győri kolera-járvány 1886-ban. Budapest, 1887. 21-22.

³⁸ Takács, 2014. 34.

³⁹ Radvánszky, Béla: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest, 1989.37.

⁴⁰ Várkonyi Gábor: Hévizek és fürdők a 17. századi Magyarországon. In.: R. Várkonyi Ágnes és Kósa László szerk.: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Budapest, 1993. 105, 113. (továbbiakban: Várkonyi, 1993.)

⁴¹ Kósa, László (szerk): Magyar művelődéstörténet. Budapest, 2001.175. (továbbiakban: Kósa, 2001.)

tartozott, melyekről Rákóczi László több alkalommal is megemlékezett. Naplójában említést tesz arról is, hogy fürdött a bajmóci hévizekben a vele utazó társasággal és feleségével 1655-ben.⁴²

Mária Terézia összeíratta a 18. században a természetes forrásokat, és engedélyezte egyes források vizeinek értékesítését. A Felső-magyarországi fürdők még ebben a században fejlődésnek indultak, de a 19. században váltak ismételten a társasági élet központjaivá.⁴³ A fürdőzés virágkorát a megjelenő járványok törték meg. A megbetegedések okairól több elmélet is megjelent, de a fürdőkhöz kapcsolódóan az volt az általános vélemény, hogy a vízben kitágult pórusokon keresztül könnyebben jut el a betegség az alanyhoz. Ezért az 1830-as évektől új tisztálkodási attitűd jelent meg.⁴⁴ A járványok a század végére lecsendesedtek, így aki megtehetette újra látogatni kezdte a fürdőket. A gyógyvizeket nem csak fürdőzésre használták, hanem bizonyos lúgos vizeket kúraként fogyasztottak, számos fürdő fő profilja az ivókúra volt. 1895-ben az egyik Sáros vármegyei fürdőt Erzsébet királyné is meglátogatta, ahol ivókúrát folytatott, hosszú sétákat tett, és megkóstolta az 50 koronáért árult tökkáposztát sertéskarajjal. Az Uj Idők című lap a királynő tartózkodásának minden látható részletéről beszámolt, amely még inkább növelte a környék fürdőkultúrájának hírnevét.⁴⁵

A közművesítés megkezdéséig a vízellátás a lakosság számára ásott kutak, lokális természeti adottságok (folyóvíz közelsége, csapadék begyűjtése) segítségével volt elérhető. A budai lakosság számára 1856-tól egy vízmű biztosította a szűrt Duna vizet, a pesti városrész is a Duna vizét használta fel, valamint ásott kutak álltak rendelkezésükre 1868-ig, amikor megépítették az első pesti vízművet.⁴⁶

Az otthoni tisztálkodást a 19. század elején a legtöbb társadalmi csoport esetében a mosdótál használata jelentette, amelyet a konyhában, a szobában, vagy akár az udvaron helyeztek el. A polgári lakásokban gyakran a tál egy mosdóállványon állt, sok esetben az edény mintázatát követő kancsó is tartozott hozzá. Az előző bekezdésben említett elmélet miatt is, és mivel a vízhez jutás folyamata idő-, és esetenként energiaigényes házimunka volt, a mosakodáshoz minimális vizet használtak fel.⁴⁷ A vizet vagy közkutakból szerezték, vagy lajtos kocsiból vásárolták. A mosakodáshoz használt víz hideg volt, ugyanis a felmelegített

⁴² Várkonyi, 1993. 113-114.

⁴³ Várkonyi, 1993. 119-120.

⁴⁴ Juhász, 2006. 33.

⁴⁵ Uj Idők, 1895. (1.évf. 30.sz) 35-36.

⁴⁶ Juhász. 2006. 45.

⁴⁷ Juhász, 2006. 33.

vizet vagy a főzéshez, vagy kisgyermek mosdatásához, vagy ritkább esetekben a család fürdéséhez használták. A hideg víz használatának jótékony hatásait korabeli elméletek is alátámasztották. Eszerint a hideg víz frissítő hatása mellett erősíti a szervezetet, ellenállóbbá teszi a bőrt. Ezzel a gondolattal megjelent az a felfogás, hogy a teljes test tisztán tartása nem csak a kellemes megjelenést szolgálta, hanem az erős test, az egészséges élet feltétele is.⁴⁸ Hasonló jótékony hatásokat írt le cikkében egy pesti orvos a század közepén. A fürdésnek jó hatásai már a tevékenység ideje alatt is megmutatkoznak, utóhatásai is jótékonyak, közli a cikk írója. Kitér a gyógyfürdők használatára, amelyek olyan hatásosnak bizonyulnak, hogy az orvostársadalom külön tudományágnak tekinti a balneológiát.⁴⁹ Az Ország-világ című újságban közölt cikkben pedig párhuzamot vont az író a lelki és a testi tisztaság között. A kimaradt oldalak miatt ismeretlenné vált szerző úgy következteti ki a testi tisztaság fontosságát, hogy amennyiben a lelkiismeretes ember többre és jobbra képes, mint a lelkiismeretlen, úgy a tisztaságot szerető ember is jobb minőségű és hosszabb életet élhet, mint az, aki tisztátlan.⁵⁰

Az elmélet azonban nem egyezett a valósággal. Amikor ezek a higiéniai kritériumok a 19. század elején megfogalmazódtak, a társadalom még a gyakorlatban más higiénias kultúrát folytatott. Az emberek számára a tisztaságot a látható piszoktól és a kellemetlen szagoktól való megszabadulás jelentette. A tisztaság az arc és a kezek tisztaságát jelentette elsősorban. A higiénias kultúra elterjedésében nagy szerepet játszott az 1868-as népiskolai törvény, amely keretében a higiénias felvilágosítás az elemi iskolákban tanuló gyermekek közvetítésével eljutott az otthonokba is.⁵¹

Tisztálkodás a városban

A 19. század elején a budapesti lakások nem rendelkeztek fürdőszobával, és saját illemhelységgel sem, a régebbi építésű épületekben az udvaron helyezték el az árnyékszékot, az újabb építésűekben pedig emeletenként a folyosó végén volt a toalett. A mosdótálak jobb módú otthonokban mosdóállványon álltak, és még egy használaton kívüli mosdótál is lehetett az alsó polcon, amely reprezentációs tárgyként is jelen volt, ezt csak fontos vendég vagy orvos számára vették elő.⁵²

⁴⁸ Juhász, 2006. 33.

⁴⁹ Gyógyászat, 1862. (2. évf. 23.sz.)469.

⁵⁰ Ország-világ, 1882. (3.évf.5.szám)

⁵¹ Juhász, 2006. 211.

⁵² Juhász, 2006. 77.

A városi társadalom részét képviselte a vidékről származó cselédség. Az ő tisztálkodási szokásaik különböztek a munkaadójuktól, sokszor nem is használták a lakásban lévő fürdőt, hanem a tisztaságifürdőket látogatták, számukra a fürdés havonta egy vagy két alkalommal volt javasolt a mindennapos lábmosás mellett.⁵³ A városi higiénias szokások követése a cselédeknek munkaköri kötelessége volt, ugyanis a munkafelvétel követelménye volt az igényes tiszta megjelenés. Ezen szokások felvétele és követése eredményezte, hogy a vidéki tisztálkodások megváltoztak, ugyanis a városban tanult viselkedést vitték vissza vidékre, ahol lassan elterjedt ennek hatására.⁵⁴ A munkásszálláson élők, vagy ágyrajárók számára a tisztálkodás körülményei limitáltak voltak. Kizárólag a mosakodásra volt lehetőségük a lakóhelyükön, amely a konyhában felállított mosdótál segítségével történt, ezenkívül a tisztaságifürdők számukra is elérhetőek voltak.⁵⁵

Tisztálkodás vidéken

A vidéki tisztálkodás az eszközök mennyiségében és azok használatában is eltért a várositól. A parasztság időjárástól függően más-más tisztálkodási mechanizmusokkal élt, a nyári melegben az izzasztó munkák végzése után gyakran fürdöztek meg természetes vizekben, amennyiben elérhető közelségben volt. A tisztálkodást gyakran a szabad ég alatt végezték a víznyerőhely közelében, ha teheték, ugyanis a vízfordás napi feladatnak számított. A mosakodást úgy végezték, hogy mosakodásra használt vizet kiemelték a tárolóedényből, ügyelve arra, hogy a piszkos víz ne csuroghasson vissza a tiszta vízbe. A téli időszakban a kevesebb kültéri munka miatt kevésbé tartották magukat piszkosnak és a hidegben nem is lehetett olyan könnyen megfelelő körülményt teremteni a mosakodásnak olyan mosakodásnak.⁵⁶ Mosakodásra használt edények fából, esetleg cserépből készültek, de ahol nem volt külön mosakodásra szánt edény, ott a mosóteknőt használták.⁵⁷ A mosakodás általában reggel és este történt, az arc valamint a kéz megtisztítását jelentette.⁵⁸ Fürdésre elsősorban a nagyobb egyházi ünnepek idején, karácsonykor, húsvétkor, egyéb ünnepek alatt került sor. Ekkor az egész család lefürdött. A behordott vizet fazékban megmelegítették, a fürdést a legkisebb kezdte, és így haladtak előre kor szerint.

⁵³ Takács, 2014. 175.

⁵⁴ Takács, 2014. 175.

⁵⁵ Takács, 2014. 176.

⁵⁶ Juhász, 2006. 209-210.

⁵⁷ Takács, 2014. 114.

⁵⁸ Juhász, 2006. 210.

A tisztálkodáshoz házi főzött szappant használtak, amelyet a disznóvágásokkor főztek hagyományosan a zsírból - vagy a faggyúból- és hamuból. Az elhullott állatok zsíráját is felhasználták, a birkazsírt is, de még a megavasodott zsírt is, ha a szükség úgy kívánta. A szappanfőzéskor kétféle szappan készült. Az egyik a finomabb fehér szappan, amely legjobb akkor volt, ha marhafaggyút használtak hozzá. Ezt a testre és az arcra alkalmazták. A másik szappan a szappanfőzés visszamaradt lúgjából készült. Ez volt a barna lúgszappan, amely a hajmosásra, és a lábmosásra volt alkalmas. Az elkészült nagyobb szappanokat a padláson szárították keményre, hogy nehezebben kopjon a mosáskor. Az elaprózódott mosószappanokat használták fürdéshez.⁵⁹

A törölközőt a paraszti világban az asszonyok otthon szőtték és a leányok maguk által szőtt törölközőket vittek hozományként házasságukba. A napjában többször használt kéztörölkő általában elnyűtt anyagúak voltak és megkülönböztették őket az arctörölő törölközőktől.⁶⁰ A fürdéskor használatos törölköző közös használatú volt. Kint a kerítésen, vagy az ajtóra akasztva szárították.⁶¹

A szájhigiénia célja a rossz lehelet megszüntetése és a fogközők tisztántartása volt. Általában hamuval, sóval vagy gyanta rágással tartották tisztán a fogakat, fogpiszkálónak pedig hegyes pálcikát használtak.⁶²

A hajmosást havonta vagy többhavonta végezték, egyrészt a szárítás nehézsége miatt, másrészt a hajviseletek miatt a tiszta szálló haj nem jelentett előnyt. A szoros fonások egyben tartásáért sokszor zsírozták is a haját fésülködés előtt ez a módszer a kórokozókkal szemben is hatékony védekezés volt.⁶³

A bőrápolás praktikus keretek között zajlott a vidéki társadalom számára, amennyiben probléma volt azt kezelni otthon található eszközökkel. A bőrszárazságra sóltan vajat vagy faggyút alkalmaztak, a bársonyos sima arc bőr eléréséért tejszínt, vagy tejet kentek. A szépségvarázsló szokások elfogadottabbak voltak, mint a smink, vagy piperecikk használata, így a népszokások között évente több ilyen alkalom is található. Az első leesett hóban való arcmosás, karácsonykor és újévkor is szokás volt az úgynevezett aranyvízben való arcmosás, amelyet leányoknak kellett korán hajnalban meríteniük, majd ezzel megmosakodniuk.⁶⁴

⁵⁹ Juhász, 2006. 69.

⁶⁰ Juhász, 2006. 70-71.

⁶¹ Takács, 2014. 178.

⁶² Juhász, 2006. 111., Takács, 2014. 178.

⁶³ Juhász, 2006. 38.

⁶⁴ Takács, 2014. 160.

A fürdőszobák megjelenése az otthonokban

A fürdőszoba jellemzően a társadalom felső- és középosztályának, és a városi polgárság otthonaiban jelent meg. Az alsóbb társadalmi rétegek számára az infrastruktúra és az otthonok szűkössége sem tette volna lehetővé a fürdőszoba létesítését, de ennek függvényében a társadalmi igény sem született meg ezekben a rétegekben. Az előző fejezetben vázolt bevett szokásrendszer megváltozásához a

A különálló helység megjelenése az otthonokban nagy jelentőséggel bír a higiénias kultúra tekintetében. A 19. században megjelenik a polgári otthon, amely a nukleáris család, és esetleg cselédjeik életterét jelentette, és ezzel létrejön egy újfajta intim és privát tér, amelyet ajtó zár el a külvilágtól. A lakáson belül a helységek funkciójuk szerint különválnak, és küszöbök, ajtók vonnak határokat köztük, hogy a különböző tevékenységeket a megfelelő helységben lehessen folytatni. A fürdőszoba olyan térként jelenik meg a lakásokban, ahol az egyén kizárólag a testével foglalkozik, törődik, ezáltal megismerheti azt. A fürdőszoba funkcionális berendezési tárgyai a higiénias tevékenységeket szolgálják.

Budapesten kiemelkedő épület volt az Orczy-ház, amely 1830-ban 48 lakást és egy fürdőt foglalt magába.⁶⁵ Azonban a fürdő rituális zsidó fürdő volt, azaz mikve, ugyanis a város zsidóságának egyik központjának számított a lakóház. Ez egy vallási és kulturális alapon épült tisztálkodási helység, amely nem az új higiénias kultúra miatt épült. Az 1870-es években a lakhatási krízis megoldására tömeges bérház építkezésbe kezdtek, ezekben már megjelent a fürdőszoba, mint külön helység. A század utolsó évtizedére a lakás elhanyagolhatatlan részének tekintette a fürdőszoba jelenlétét a polgári középréteg.⁶⁶

A fürdőszoba megjelenése nem feltétlenül jelentette azt, hogy a helységben volt kád. A fürdőszoba berendezése a tulajdonos anyagi helyzetét tükrözte és jelenléte nem volt feltétele a használatának. A társadalom leggazdagabb rétegeinek extrémítására a dolgozat nem tér ki, ugyanis az arisztokrácia szokásai, fürdőszobáinak anyaghasználata jelentősen eltér a polgárság által alkalmazottól.

A tisztálkodás folyamata zajlott mosdótál segítségével is és fürdőkádban is egyaránt a fürdőszobán belül. A fürdőszoba jellegzetes tárgya a fürdőkád maga, amely biztosította a kényelmes, teljes testre kiterjedő mosakodás lehetőségét. A vizet vagy a konyhában melegítették, vagy egy vízmelegítő kályha, vagy henger segítette elő a folyamatot. A melegítő fatüzeléssel működött, a felmelegített vizet rögtön a kádba lehetett engedni belőle, ezzel szolgálta a nagyobb komfortot. Anyagát tekintve belső csöve általában rézből készült, a henger

⁶⁵ Bácskai Vera: Városok és polgárok Magyarországon. Budapest, 2007. 349.

⁶⁶ Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Városháza, 1995. 38-39. (továbbiakban: Gyáni, 1995.)

maga cink lemezből.⁶⁷ A melegvízben fürdés azonban csak ritkábban fordult elő, a mindennapos tisztálkodás a mosakodás volt, hideg vízzel.⁶⁸ A kádhasználat újságcikkekben is megjelenik, például az Új idők hasábjain. A cikk a gyermekek fürdetéséről számol be. A gyermekek egyszerre fürödtek a kádban, és a mosdatás sarkalatos pontjának az arc, a fülek és a haj megtisztítása számított.⁶⁹

A higiéniai kultúra és a privát szféra másik helyszíne a vízöblítéses vécé szintén a lakásba került.⁷⁰ A vízöblítéses toalettet, azaz water closetet már a 16. században feltalálta John Harrington, azonban mai állapotának eléréséhez szükség volt Joseph Preiser 1777-ben végrehajtott újításaira is.⁷¹ A vécét általában a fürdőszobában helyezték el, amely a helykihasználás, és a vízvezetékek elhelyezése szempontjából is fontos volt. A closet kényelmességét tekintve elsődleges szempontja a szagok eltüntetése, ezért hirdethette légmentes lezárással termékét Wolf Soma kereskedő a Vasárnap Ujságban. A diszkrét vécé ára 10 forint volt, zománcozott öntött vas csésze járt hozzá és légmentes tető szolgáltatatta a kényelmet.⁷²

Tisztasági fürdők

A tisztálkodásra nem mindenkinek volt lehetősége az otthonában, vagy a cselédek esetében a munkáltatójuk otthonában. A közfürdők elérhető árú lehetőséget nyújtottak azoknak is, akiknek ugyan volt hol fürdeniük, de kényelmesebb volt számukra a közfürdők nyújtotta szolgáltatást igénybe venni. A fürdőket férfiak, nők és gyermekek együtt vehették igénybe, egész családok akár privátabb, elfüggönyözött kádat vagy szobát is bérelhettek. Az egyik pesti fürdő volt az Eisenbad, amely vastartalmú vizének köszönhette népszerűségét. A környéken a vastartalmú víz miatt épült még meg a Grampel-féle vasfürdő, amely a későbbi Hungária fürdő elődje volt. A tisztasági fürdőben először egy zuhannyal tisztította meg magát a vendég, majd utána mehetett a számára előkészített kádba, amelyet fürdés után kisikáltak. A jobb módúak a Diana fürdőbe jártak, amely korának legmodernebb technikájával üzemelt, kádjaiba a Duna vizét töltötték. A Diana fürdőben gőzfürdő is volt. A fürdőkben általában piócás emberek és köpölyözők is dolgoztak.⁷³

⁶⁷ Révai Nagy Lexikona, 8. kötet. Budapest, 1913. 245.

⁶⁸ Takács, 2014. 170-171.

⁶⁹ Új idők, 1895. (1. évf.8.sz.) 19.

⁷⁰ Gyáni, 1995. 38.

⁷¹ Takács, 2014. 29.

⁷² Vasárnapi Ujság, 1894. (41. évf.1.sz) 15.

⁷³ Takács, 2014. 171-172.

A szappan, és a pipere

A szappan az alapos tisztálkodás elengedhetetlen eszköze, amely a 19. század során felértékelődött, használata általánossá vált, és egyre több típusú szappan jelent meg.

A házi készítésű szappant használták mosáshoz és fürdéshez is, azonban már a 17. századból maradt fenn olyan forrás, amely egy finomabb szappan-féle létezéséről írt. Két marosvásárhelyi asszony között folyt a per, egy mosószappan eltulajdonítása miatt, a per arra hívja fel a figyelmet, hogy az ellopott szappan értékes, jobb minőségű pipereszappan lehetett, különben egy általánosan használt mosószappan nem lett volna alapja egy felháborítónak titulált pereskedésben.⁷⁴

A Magyar Királyság területén Szegeden és Debrecenben főztek olyan jó minőségű szappant, amely a kereskedelemben fontos exportcikknek számított, Velencébe is szállították. Kiváló minőségét az is jelzi, hogy hamisítani kezdték.⁷⁵ Az ipari mértékű szappankészítés 1831-ben kezdődött meg Magyarországon, amikor Hutter József megalapította gyárát. A szappangyártás során használtak növényi magokból sajtolt olajat, gyártottak pipereszappant, mosószert és gyertyát is.⁷⁶ A pipereszappan minősége jelentősen jobb volt az otthon főzött szappanhoz képest, mégis kezdetben használatát „cifrálkodásnak” tekintették, és rossz szemmel nézték azt, aki használta. Pipereszappant általában a városban élő polgár hölgyek használták, és ezt a szokást vették át tőlük nőcselédjeik, akik hazautazva öntudatlanul „importálták” a terméket szülőfalujukba, ahol kezdetben idegenkedtek tőle, majd a jólét szimbólumaként alkalmazták, dísz tárgyként helyezték a reprezentatív tisztaszobákba.

Az Vasárnapi Ujság 1859-ben azt írta, a szappan nemcsak jele, de eszköze a polgárrá válásnak, ugyanis a tisztaság alapját képezi. Egyre gyakoribb használata miatt a sziksó termelés is növekszik, ami előremozdítja a vegyipar fejlődését is.⁷⁷ A pipereszappanok elterjedése a sajtótermékek hirdetéseiből, valamint a szaklapokban tárgyalt témákból is látható. A népszerű illatok előállításának módjairól a Drogista Közlöny többször közölt cikkeket. Kedvelt illatnak számított a rózsa, az orgona, az ibolya, a menta és az eukaliptusz is, melyeket gyakran közvetlenül ezekből a növényekből sajtoltak.⁷⁸

⁷⁴ Kósa, 2001. 175.

⁷⁵ Vasárnapi Ujság, 1859. (6.évf. 47.sz.) 561.

⁷⁶ Takács, 2014. 130.

⁷⁷ Vasárnapi Ujság, 1859. (6.évf. 21.sz.) 243.

⁷⁸ Drogista közlöny, 1905.(2. évf.4.szám)

A szépségápolási termékek is megjelentek a korabeli újságok hirdetései között. A Creme Pompadour használójának gyönyörű bőrt ígértek, névadójának híresen szép bőrére hivatkozva, aki a reklám szerint ezt a krémet használva érte el ezt az eredményt.⁷⁹ Az arcszépítő glycerinkrém, a hirdetés alapján, természetes frissességet ad az arcnak, megvédi a napfénytől és a szélétől is a bőrt.⁸⁰ Hasonló tulajdonságokkal bíró krém volt a Baume de Vénus, amely a hidegtől, és a borotválkozás utáni gyulladásától védte mind két nem képviselőjének bőrét.⁸¹

A hajápolás a hajra használható szappanok megjelenésével egyre kiterjedtebbé és sokrétűbbé vált. A polgárság és úri réteg elutasította a hajfestést, azért az újságokban olyan szerek hirdetései jelentek meg, mint a Hófehérke-hajifjítóé, amelyek eltüntetik az ősz szálakat a hajból és a szakállból. A termékcsaládban megtalálható volt hajszesz is, amely a korpásodás kellemetlen tüneteit kezelte.⁸²

A szájhigiénia is fokozott figyelmet kapott és ezen a téren is megjelentek a speciális készítmények. A Müller J. L. nevű cég hirdetésében a szájhigiéniai eszközök szerepeltek, mint a Pate dentifrice glycerin nevű fogpép, amelyet az Elxir glycerine nevű szájvízzel ajánlottak együtt használni az egészséges és piros fogíny, valamint a kellemes lehelet érdekében.⁸³

A fentiekből is látható, hogy a század végére egyre több termékfajta alakul ki, amelyek mind a tisztálkodás egy-egy eleméhez köthetők. A termékek mindegyike újszerű megoldást kínál a higiénias kultúrában.

Egyéb higiéniai szokások

A higiénia fenntartása nem csak a test tisztítását követeli meg, hanem a közvetlen környezet tisztán tartását is jelenti. Az élettér tisztántartása fontos házimunka volt, de társadalmi elvárás is. A takarítás mindennapos teendői közé tartozik a szobák seprése, még a földes padlójú házakban is.⁸⁴ A polgárlakásokban a takarítást a cseléd végezte, mindennapos teendői közé tartozott a felmosás, a szellőztetés, az ágyak rendberakása, a portörölés. Hetente mosták le az ajtókat, tükröket és a bútorokat langyos szappanos vízzel. A fürdőszoba tisztítása is hetente történt, ekkor mindent lemostak, a closetet naponta takarították, fertőtlenítés céljából.

⁷⁹ Ország-világ, 1882. (3.évf. 1,3,7.szám)

⁸⁰ Uj Idők, 1895. (1.évf. 29-52.sz.) 340.

⁸¹ Vasárnapi Ujság, 1894. (41.évf. 4.sz.) 64.

⁸² Uj Idők, 1896. (2. évf. 1-27.sz.) 195.

⁸³ Ország-világ, 1882. (3.évf. 1,3,7.szám)

⁸⁴ Luby Margit: A parasztlelet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. Budapest, 1935. 206.

A nagytakarításra hagyományosan tavasszal és ősszel került sor, ekkor minden szekrényt kipakoltak, kimostak, minden csillárt leporoltak, kimosták a függönyöket.⁸⁵ A tavaszi nagytakarítás hagyományosan köthető a húsvét előtti nagyhét feladataihoz. Az év ezen időszakában a húsvéti ünnepkör a feltámadást, a megtisztulást járja körül, és ezt várja el az egyház a hívektől testben, lélekben egyaránt. A paraszti társadalomban ekkor meszelték ki a házakat, az ólakat, ekkor csinálták meg a minden ruhaneműre kiterjedő nagymosást.⁸⁶

A lakás tisztaságához hozzájárul az élettér levegőjének frissen tartása is valamint a jó életkörülmény jelének számított a kellemes illatú szoba. Ennek egyik fontos eleme a rendszeres szellőztetés volt, amelyet minden reggel végeztek. Illatossá tették a levegőt például pot-pourrival, a rokokó korból megmaradt szárított és illatosított növénytállal, illatlámpával, füstölővel, kályhára önthető illat-ecettel és az asztalokra helyezett virágcsokorral is.⁸⁷

Összegzés

Összességében elmondható, hogy a 19. század során jelentős változások történtek mind az egyéni higiéniai szokásokban, mind a kormányzat által megkezdett folyamatok segítségével az egészségesebb élettér megteremtésében. Az egészségügyi rendelkezéseket követő változásoknak köszönhetően a század végére csökkentek a járványok, a városokban elérhetővé vált a jobb minőségű víz és étel, elsősorban az artézi kutaknak és a szabályozásoknak köszönhetően.

A város és a vidék közötti higiéniai különbségek a 20. század közepéig megmaradtak, amikor a falvakba is eljutott a közművesítés során a vezetékes víz, és elkezdett beépülni a szokások közé az újfajta tisztaság fogalom és tisztálkodási kultúra.

A szerteágazó téma további vonatkozásainak bemutatása újabb részkutatásokra adhat lehetőséget. Fontos lehet az egodokumentumokat előtérbe helyező vizsgálat, amelyekből feltárható lehetne, hogy a társadalom egyes rétegei hogyan éltek meg e változásokat.

⁸⁵ Takács, 2014. 147-148.

⁸⁶ Juhász, 2006. 194.

⁸⁷ Takács, 2014. 147.

Bibliográfia

- Bácskai Vera: Városok és polgárok Magyarországon. Budapest, 2007.
- Balázs Péter: Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete. Budapest, 2007
- Dr. Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében. Makó, 1928.
- Faragó Tamás: A múlt és számok. Pest-Buda és környéke népessége és társadalma a 18-20. században. Budapest, 2008.
- Gortvay György: Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története. Budapest, 1953.
- Gottdank Tibor: Dinasztiák: a Hildek, építészetünk klasszikusai. Építészfórum, 2021.06.13.
- Gracza Tünde: Magyarország közegészségügyi állapota a korabeli magyar nyelvű orvosi szakfolyóiratok tükrében. Pécs, 2010.
- Gyáni Gábor: Hétköznapi Budapest. Városháza, 1995.
- Juhász Katalin: Meg is mosakodjál. Magyar népi tisztálkodás a 20. században. Timp Kiadó, Bp. 2006.
- Kósa László (szerk): Magyar művelődéstörténet. Budapest, 2001.
- Körner Zsuzsa: A budapesti bérházépítés aranykora. Budapest, 2015.
- Luby Margit: A parasztélet rendje. Népi szokások, illendő magatartás, babonák Szatmár vármegyében. Budapest, 1935.
- Dr. Petz Lajos: A győri kolera-járvány 1886-ban. Budapest, 1887.
- Radvánszky Béla: Magyar családelet és háztartás a XVI. és XVII. században. Budapest, 1989.
- Révai Nagy Lexikona, 8. kötet. Budapest, 1913.
- R. Várkonyi Ágnes és Kósa László szerk.: Európa híres kertje. Történeti ökológia tanulmányok Magyarországról. Budapest, 1993.
- Takács Anett: Higiéniai és tisztálkodási szokások változása 1850-1920 között Magyarországon, különös tekintettel Budapestre. Budapest, 2014.

Folyóiratok

- Bergman, P Beverly: Commentary: Edmund Alexander Parkes, John Snow and the miasma controversy. International Journal of Epidemiology, 2013. (42.évf.6.sz. 1562-1566.)
- Bodovics Éva: Köztisztasági és közegészségi viszonyok Miskolcon a 19. század utolsó harmadában. Korall, 2021. (22. évf. 83.sz. 34-58.)
- Gottdank Tibor: Dinasztiák: a Hildek, építészetünk klasszikusai. Építészfórum, 2021.06.13.
- Gyógyászat, 1862. (2. évf. 23.sz)
- Gyógyászat,1884.(24.évf.52.szám)Hanák Péter: Polgárosodás és urbanizáció. Polgári lakáskultúra Budapesten a 19. században. Történelmi Szemle, 2004. (27. évf. 1-2. 123-144.)Hanák Péter: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. Történelmi Szemle, 1962. (5.évf.2. 210-245.)
- Hölgyfutár,1850. (1.évf. 53. sz.)
- Ismeretlen szerző: A „kolera-infectio” kérdéséhez. Természet, 1873. (5.évf.21.sz.)
- Ország-világ,1882.(3.évf.1,3,7.szám)
- Pesti Napló, 1887. júl.24.(5177.sz)
- Új idők, 1895. (1. évf.8.sz.)
- Uj Idők, 1895. (1.évf. 30.sz) 35-36.
- Vasárnapi Ujság, 1859. (6.évf. 21.sz)
- Vasárnapi Ujság, 1859. (6.évf. 47.sz)